

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 14, Sayı 1 (Mart 2017), ss. 122-141
DOI: 10.1501/MTAD.14.2017.1.05
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Mahdumkulu Firakî'nin Şiirlerinde Vezin

Yaghoob Rahimi Dashliboroon

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ankara)

ÖZET

Bu makalede Mahtumkulu Firakî'nin eserlerinde bulunan aruz ve hece vezinleri olmak üzere iki çeşit şiir vezni Mangışlak ve Karabebek elyazmalarına dayalı olarak incelenmiş ve istatistik verileri ortaya konularak, vezin açısından şiirlerin üslubu üzerine değerlendirme yapılmıştır. Mahtumkulu Firakî'nin şiirlerinin %90'dan fazlası hece vezninde olup, bu onun kişisel üslubunun bir yönüdür. Şairin Türkmen sözlü edebiyatının veznini yazılı edebiyata geçirmesi, bir dilsel ve edebî devrim niteliğindedir. Aruz vezinlerindeki şiirlerinin dili, söz sanatı ve içeriği hece vezinlerinkine göre Çağatay edebiyatına daha bağlı olsa da, istatistik değeri olmadığı için şairin yarattığı kişisel üslubunu etkilememektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Mahdumkulu, vezin, aruz, hece, stil

ABSTRACT

This study investigates prosodic and syllabic meters found in Mahtumkuli Firaghi's works based on Mangishlak's and Karabebek's manuscripts and evaluates the genres of the poems in terms of meter based on statistical data. Over 90 per cent of Mahtumkuli's poems are written in syllabic meter which is his personal style. Transferring the meter of Turkmen's oral literature into written literature by this poet can be considered as linguistic as well as literary revolution. Although the language of prosodic meters, rhetoric and internal syllable meters conform more with Chagatay literature, they cannot influence the personal style created by the poet due to the devoid of statistical value.

KEY WORDS

Mahdumkulu, meter, prosody, syllable, style

1. Giriş

Mahtumkulu Fırakî Türk dünyasında ve Sovyetler rejiminin çöküşü sonucunda diğer Orta Asya Türk Devletleri ile birlikte Türkmenistan'ın bağımsızlığı ilân edildikten sonra dünyaca bilinen ve akademik çalışmaların konusu olan, Türkmenlerin millî şairidir. Onun doğum ve vefat yılı birçok araştırmacının tartışma konusu olup, Aşurpur 1720'li yıllarda dünyaya geldiğini (2009: 16) belirtir, vefatının ise şairin 100. yıl vefatını anma resmî dilekçesine göre 1813 olarak zikredilmiştir (Azmun 1998: 3). A. Aşiyrov, 1726-1807 yılları arasında hayat sürdüğünü tahmin eder. Mahtumkulu'nun mezarı babası Devlet Muhammed Azadî ile yan yana İran Türkmensahası'nda İran ve Türkmenistan sınırına yakın Meravetepe şehrine bağlı Aktokay köyünün mezarlığındadır.

Fırakî, Göklen Türkmenlerinin Dodurga koluna mensup Gerkez tiresinden olup, İran'ın şimdiki Golestan ve Kuzey Horasan illerini kaplayan Türkmensahra bölgesinin, Etrek ve Gürgen ırmakları civarında hayat sürmüştür. İlk dönemin bilgini ve şairi olan babası Devlet Muhammed Azadî'den ve devamında Türkistan'ın önemli bilim merkezleri olan Hive'de tahsil görmüş ve Gerkez ili arasına geri dönmüştür. Onun şiirlerinden Kur'an, hadis, rivayet, tasavvuf, peygamber kıssaları, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarını iyi derecede öğrendiğini anlamak mümkündür. Babasından, okuduğu medreselerden ve hayattan aldığı dersleri Türkmen toplumuna yönelik sade dille şiirler olarak yazmış ve günümüze kadar Türkmen halkının gönül tahtında yer almıştır ve özellikle Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra doğumu münasebetiyle her yıl Türkmenistan, İran ve dünyanın pek çok ülkesinde konferanslar ve etkinlikler düzenlenmektedir.

17 Mayıs 1999 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmırat Niyazov ve İran'ın kültür bakanı Ataullah Muhaciranî'nin katılımıyla Mahtumkulu'nun anıt mezarının açılış töreni yapıldığından beri, Türkmensahra şehirleri başta olmak üzere, İran'ın birçok şehrinde ve üniversitelerinde etkinlikler ve bilimsel konferanslar yapılmaktadır.

Bu sene Golestan ilinin şehirlerindeki 2017 etkinlik takvimi şöyle açıklanmıştır:

Çarşamba 27 Nisan, saat 17, AK Kale, Perşembe semt Pazar yeri.

Cumartesi 29 Nisan, saat 16, Gümişan (Gümüştepe), antropoloji müzesi.

Pazartesi 1 Mayıs, saat 15, Kelale, Kültür idaresi amfiteyatrosalonusu.

Pazartesi 1 Mayıs, saat 19, Bender-i Türkmen, Golestan Parkı.

Salı 2 Mayıs, saat 16, Günbed-i Kavus, Kültür idaresi kampüsü,

Çarşamba 3 Mayıs, saat 8-11 Günbed-i Kavus, Şems Üniversitesi, bilimsel konferans

Cuma 5 Mayıs, saat 16, Acı Govşan köyü, (bir rivayette şairin doğum yeri)

Çarşamba 10 Mayıs, saat 14, Kelale şehiri Gerkez köyü,

Perşembe 11 Mayıs ikindi ve gece, şiir ve musiki töreni, Meravetepe, Aktokay

Cuma 12 Mayıs, saat 9, Mahtumkulu'nun resmi anma töreni, Meravetepe, Aktokay.

Bu sene Günbed-i Kavus'un Şems Üniversitesi'nde bilimsel konferans yapılmış olup, 70 bildiriden 10'u seçilerek sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanacak duyurusu verilmiştir. Ayrıca bu üniversitede Mahtumkulu ile ilgili daimî sekreterlik açılmış olup, Yükseköğretim Bakanlığına Mahtumkulu ağırlıklı Türkmen edebiyatı seçmeli dersinin açılması önerilmiş ve konu bakanlık tarafından kabul edilmiştir.

Bunların dışında Türkmenlerin diğer yoğun nüfusu olan Kuzey Horasan ili merkezi Bocnurd şehrinde, Mazenderan ilinin merkezi Sari şehrinde ve Tahran Üniversitesi öğrenciler spor salonunda etkinlikler planlanmıştır.

Şairin eserlerinin birçok yönü incelenmiş ve akademik eserler yayınlanmış olsa da, kendi hayat dönemine ait el yazmalara dayalı dilsel, edebî ve içerik konulu araştırma yapılmamıştır. Biz bu makalede onun şiirlerinin vezin açısından üslup yönünü 18. yüzyıla ait Mangışlak ve Karabebek el yazmalarını esas alarak açıklamaya çalıştık.

Her millette kendine özgü tarzı olan şair ve yaratıcı çok değildir. Edebî eserin iyi olduğunu gösteren esas şartlar, zamanın akımında kalıcı, mekânın duruşunda kapsayıcı olması ve asırlar devamında halk tarafından kabul görülmesidir. Zaman geçtikçe, edebî eserin halk tarafından benimsenmesi, onun kuşaklara aktarılmasını sağlar. Mahtumkulu kendi yaşadığı dönemin tüm yönlerini benimseyerek ve kendi yeteneğinden iyi şekilde faydalanarak, döneminin kültürel, sosyal ve siyasî şartlarının ihtiyaç duyduğu konuları topluma aktarmaya çalışmış olup, onun eserinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını ele alan filozof ve sufi şairdir. Onun şiirleri yüzyıllar boyunca Türkmenler ve komşuları olan Horasan, Ramyan ve Minudeşt Türkleri tarafından ezberlenerek ve yazmalara kaydedilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Dolayısıyla, Mahtumkulu Firakî'nin şiirleri Türkmen halkının arasında kalıcılık, kapsayıcılık ve makbul olma özellikleri ile günümüze kadar kendini muhafaza etmiştir. Bu makalede onun şiirlerinin veznini 246 şiirden oluşan Mangışlak ve Karabebek el yazmalarına dayalı olarak inceledik ve veznin üslûp bilimsel boyutunu ortaya koymaya çalıştık.

Yazmalarda, aruz ve hece vezni olmak üzere iki çeşit şiir ölçüsü göze çarpmaktadır. Her çeşit veznin sonundaki verdiğimiz sayılar, yazmalara dayalı elde ettiğimiz metnin şiir sırasındır. Ancak şiir sayısı ile birlikte, şiir başlığı olarak kabul görülen redif ve kafiyeyi de vermiş bulunuyoruz. Böylece şiirleri herhangi yayınlanmış bir Mahtumkulu Divânı'ndan bulmak ve veznini incelemek mümkün

olacaktır.

1.2. Hece Vezinli Şiirler

Mısra veya satırlardaki hece sayısına göre, yaratılan şiirlere heceli vezin denir.

İnsanın tarihindeki ilk topluluklarda, güzel sanatlar ilk dans şeklinde tecelli etmiştir. Bu sanatta şiir ve musikinin ilk tohumları mevcuttur. Şiir raks ve danstan ayrıldıktan sonra musiki ile ilişkisini muhafaza eder ve bütün bir boyun ortak malıdır. (Köprülüzade, 1926: 77).

Bu sanatlar ilk topluluklarda onların maddî ve manevî ihtiyaçlarına göre dinî ve iktisadî amaçlara ilişkin olarak türemiştir. Şimdiye kadar okuryazar olmayan Afrikalı topluluklarda insanlar beraber çalıştıklarında şiir okuyarak işlerinin heyecanla ilerlemesini sağlamaktadırlar.

Her şiir, beste ve raks yüzyılların devamında giderek değişiyor ve farklı şekiller alıyor. Thomson'un belirttiği gibi, çalışma ve iş türküleri, insanın konuşma sisteminin ve fiziksel hareketlerinin paralelleşmesiyle ortaya çıkar. Topluluklarda bunun örnekleri çok olup, Orta Asya Türkmenlerinin arasında da bu tür türküler meydana gelmiştir (Ariyanpur 1976: 20).

İran Türkmensahasında şimdiye kadar Porhancılık yöntemi; ritmik cümlelerle efsun ve sihir okumak, özellikle ruhsal hastalıklara tedavi için kullanıla gelmiştir. Bölge kadınların yünden keçe üretirken, işlerine hız vermek için, hep beraber ritmik cümleler söyleyerek zevkle çalıştıklarına defalarca tanık oldum. Çalışma esnasındaki buna benzer eserler, şiirin ilk olarak ekonomik ve sosyal hayata bağlı olarak meydana gelmesinin örneği olabilir.

Türk dünyasında en eski şairler, Şaman, Kam, Baksı, Ozan ve Bağşı dedikleri sihirbaz şairlerdir (Köprülüzade 1926: 77). Oğuzlarda "ozan" adıyla anılan bu sanatçılar sonra Azerbaycan'da "aşık" ve Hazar ötesinde kalan Oğuz-Türkmen topluluklarda "bağşı" adını taşıya gelmiştir.

Türkolojinin çeşitli konularını kayda geçiren ilk bilgin Kâşgarlı Mahmut, en eski Türk şiirlerini de sözlü edebiyattan aktaran büyük şahsiyettir. Hicrî 5. yy. ve Miladî 11. yy.'da yazılan bu şiirler M. F. Köprülüzade'ye göre, asırlar esnasında pek az değişikliklere uğradığı için, İslâmiyet öncesi edebî ürünlerin örnekleri olduğunu düşünebiliriz (1926: 87).

Türklerin yarattığı ilk şiirlerinin vezni heceli (*quantitative*) bir vezin oldu, *Divanü Lugati't Türk*'te saptanan şiirlerin her satırda olan hece sayısı şunlardır (Köprülüzade 1926: 90):

5 heceli: serbest	6 heceli: 3+3/ 2+2+2
7 heceli: 3+4 / 4+3	8 heceli: 4+4

10 heceli: 5+5	11 heceli: 4+7
12 heceli: 4+4+4 / 6+6 / 5+7	13 heceli: 6+7 / 5+8
14 heceli: 7+7	15 heceli: 7+8

Neticede hece vezni Türklerin millî vezni olmuştur ve aruz vezni İslâmiyet sonrası Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle Türk edebiyatında yer almıştır.

Elyazmalardaki kayıtlara göre mısradaki hece sayısını sağlamak için kelime içi ve diğer kelimelerle olunma bağlantısına göre mısranın hece sayısı değişebilmekte olup, Firakî seçtiği hece veznine göre okunma şeklini de seçmiştir. Bu yerde şiirin hece sayısı ile ilgili okuma farklılıklarından elyazmalara dayalı örnekler vermekteyiz:

Açık, kapalı hece ve uzun ya da kısa ünlü bulunduran heceler, şiir veznini etkilememekte olup, sadece bir şiirdeki mısraların hece sayısının eşit olması şarttır. Bu eşitliği sağlamak amacıyla farklı okunuşlar meydana gelmektedir.

Kelime kökündeki son kapalı heceden sonra ünlü ile başlayan ek geldiğinde son hecenin ünlüsü düşerek son ünsüz eklenen heceye kaymaktadır. Bu durum standart yazıda kullanılmakta olup, şiirde yerine göre ünlünün düşürülmeden veya düşürülerek oluşması elyazmalarında görülmektedir. Örneğin ‘*aqıl+ım* > ‘*aqılım* / ‘*aqlım* olarak iki seçenek ortaya çıkar ve şair mısranın hece sayısına göre birini seçebilmektedir.

Ünlü korunması:

125/3 ‘*aqılım* hayrāndur etmişem pişmān
143/8 her kişiye öz ‘*aqlı* özine kemāllı görmür

Ünlü düşmesi:

56/11 büyük fikre qāldım ‘*aqlım* yitürdim
3/16 bu işlere meger ‘*aqlm̄g* yetmez hiç
5/10 ‘*aqlı* görki Allāh qayırmamış deñg
23/20 ‘*aqlm* alup mest_i hayrān getürdi

Ünlü korunması:

179/2 qānatdın *ayırur* qādrın hiç bilmez
179/2 qānatdın *ayırur* qādrın hiç bilmez
191/7 ālalık *ayırur* īli dīrlıkdin

Ünlü düşmesi:

95/12 ağaçdın *ayrılır* güyze mehmāndur
142/20 *ayrılmaz* sovlmaz yāzı behiştīñg
20/30 yōq bolan cesedler *ayrılışan* cān

Ünlü korunması:

88/27 toĝsanda yaňĝılur söz ĝara bolup *görynür* göz
110/1 seyr edeliňg bu cihāna cihānda nāler görünüñ
158/11 dünýā düýbi yōĝ *görynür* gözime

Ünlü düşmesi:

161/6 aĝaç ādem bolup *görmür* her yāndın
73/7 her kimniňg öz sinesinde ‘aĝlı *görmür* beynisinde
219/9 iĝballiniňg uĝran işi oňg *görmür*
219/10 dünýā yūzi ele ĝirse teňg *görmür*
219/11 cāhilliĝdin geĝen işler geňg *görmür*

Ünlü korunması:

76/68 vāy ümmetim *diyip* ĝalsa gerekdür
26/16 ceňgdür *diyip* ĝaçar dumān yoluĝsa

Ünlü düşmesi:

7/8 bir niceler bal dip batdı belāya
70/24 öli *dip* ād birler semāda belli

Ünlü korunması:

241/7 işi ĝuŝsa *yuvitnaĝdur*
241/8 bir yaman ĝoňĝsā düş bolan
82/21 köpleri yōĝ etdiňg kāni *yuvitdünĝ*
82/22 Muĝammed Haĝ Resül anı *yuvitdünĝ*
82/23 Hārūn ĝarūn Süleymāni *yuvitdünĝ*

Ünlü düşmesi:

48/14 zemīn ejderhāsi pāyiniňg *yūtipdür*
144/16 ĝara yer ĝamusın *yūtdı* yaranlar
196/28 ŝol beyük yılāni *yūtip* durupdur

Ünlü korunması:

68/11 Ya`cūc Me`cūc *diyler* bir birini *iyerler*
82/27 niĝe vaĝtdın bāri *iyer* doymaz sen

Ünlü düşmesi:

36/8 ‘aĝıl bolan öz ĝamını *İR* gider
70/30 farkın diňĝlemez sen ĝarāmı *İR* sen
242/7 ĝāvın yaĝşısını ŝaĝal *İR dİrler*

Ünlü korunması:

10/27 Maḥdumḳulı töz *ḳolnġı* kōze ḳoy

76/73 şūr alur İsrāfil andın *ḳolna*

123/15 bir zālīm *ḳolna* eylāp giriftār

Ünlü düşmesi:

179/1 degirmençi *ḳolna* düşse alġır bāz

66/33 Mūsā nūr *ḳolun* açıp ‘isā oġıp yüz āyet

185/33 *ḳolum* sunıp tilār men ḥācetim Allāhımdın

Diğer örnekler:

191/7 ālahıḳ ayırur İli *dirlikdin* (*dirilikdin*)

20/30 yōḳ bolan cesedler *ayrılışan* cān (ayrılışan)

168/1 ten *ḳafāsna* giriftār gel cāna nazār eyle (*ḳafāsına*)

93/24 māl *eyesne* bi‘ ilāç bir sen şevābıñ ey gözüm (*eyesne*)

14/8 *depesniñ* üstinde şu Ḳur’ān gelür (*depesiniñ*)

26/11 yılān zehri bolup *yaylur* tenine (*yaylur*)

18/15 ḳıymazlıḳda köp söz *peynisne* ḳuysañ (*peynisne*)

26/10 *dōdağnı* dişlāp aḳ çeker zenine (*dōdağnı*)

26/11 yılān zehri bolup *yaylur* tenine (*yaylur*)

55/3 dōdağnıñ *tebsirdip* yūreğnıñ yaḳıp (*tebsiredip*)

Mahtumkulu Firakı'nın hece vezinli şiirleri şunlardan ibarettir:

2.1. Yedi heceli ölçü

Yedi heceli şiirler Firakı'nın Divânı'nda 3+4 ve 4+3 olarak iki şekilde olup toplam 23 şiirdir. M. F. Köprülüzade'ye göre, Kâşgarlı Mahmud'un DLT'ünde bu iki çeşit 7 heceli şiir mevcuttur. Mahtumkulu da Türk dünyasında eskiden sözlü edebiyat olarak devam ede gelen bu vezni, Türkmenler arasında yazılı edebiyata aktarmıştır. Aşağıda gösterdiğimiz şiir sırası ve kafiyesi/redifi elde ettiğimiz metne göre, Firakı'nın yedi heceli vezinde olan eserleridir; şiirlerin bazı mısralarında 3+4'ten 4+3'e ve bilakis kaymalar vardır. Örnekler:

2.1.1. Yedi heceli (3 + 4)

Bu vezinde 3 şiir vardır: 151 “İli gözlär” , 176 “barmı yaranlar” , 210 “günahım güzeşt eyle”

İlinden ayra düşen,
ah urar ili gözlär

Not: Aruz ve hece ölçülerinde ünlü ile başlayan heceler, ünsüzle başlayanlarla hece değeri eşit olduğu için, ünlünün başında bir ünsüz hemze getirilerek iki veya üç sesle denk geldiği gösterilir: men = ?en; ?ayrı = geldi; ?ilim = senin. Konuşma sesleri akustik fizik ölçme cihazıyla incelendiğinde, ünlü ile başlayan sözcüklerin başlanma noktasında bir hareket noktası tespit edilmiş olup, ona hemze ünsüzü denmektedir. Bu konu, hece türü ile ilişkili olan aruz veznini tespit etmekte daha çok yararlıdır. Biz ünlü ile başlayan kelimelerin başında hemze işaretini (?) kullanmayı tercih ettik.

3 hece			4 hece			
ī	lin	din	ay	ra	dü	şen
ah	?u	rar	ī	li	göz	lär

2.1.2. Yedi heceli (4 + 3)

Bu vezinde 20 şiir vardır: 68 Hân törär, 230 Dostlarına Perverdigar, 121 kalmazlar, 217 güftarındur, 72 Felegidür, 147 Er yanında bellidür, 78 dağ sayar, 16 diş gitmek, 120 ton gerek, 88 coşa yetdiñ, 73 coş bolmasun, 141 diyip ağların, 77 can içinde, 75 Hayrändadur hayrända, 134 Ma'ni bilmez yaşında, 157 geldiñ cihana, 74 çaldı gitdi, 85 Hezârıstana sarı, 86 tasa karşı, 80 güz delmi.

ƘulaƘ bering Ƙardaşlar
Bir 'acāyib sözim bār
Ne āzmāyış eyleyür
Dostına perverdigār

4 hece				3 hece		
Ƙu	laƘ	be	ring	Ƙar	daş	lar
bir	'a	cā	yib	sö	zim	bār
ne	āz	mā	yiş	ey	le	yür
dos	tı	na	per	ver	di	gār

2.2. Sekiz heceli ölçü

4+4'ten oluşan sekiz heceli vezindeki şiirler, Mahtumkulu Divanı'nda yedi heceli şiirlere göre daha çoktur ve 246 şiirden 36 şiir bu vezinde tespit edilmiştir.

Şiirlerin elde ettiğimiz metindeki sıra sayısı: 79 behem eder, 195 ata menğzâr, 183 şire döner, 135 bolmak hakdur, 113 coşındadır, 84 koyasıdur, 215 eymenegör, 110 nâler görünür, 143 tonlı gömür, 114 duman gitmezmiş, 111 bedev atı gerek, 212 gökleriğ, 241 yoldaş bolan, 4 daşlar bile, 6 adıcak sen, 45 âbâd kalsun, 220 ikrârsız erdin, 193 yıkmayan erdin, 138 at islârin, 148 öylengin, 8 baş üstinde, 50 köymân yigide, 146 başımıza, 214 ferâgat bile, 207 her yana, 130 Yusuf diye diye, 81 ekip geçdi, 150 işe ulaşdı, 136 revân oldı, 115 neler boldı, 224 kîtabın açalı, 245 hük-m-i dâveri, 112 sulfânı, 137 sevmişem seni, 71 yolda seni, 232 Miftâh'ul Cenân.

Örnek:

Ey yaranlar, âdem oğlu,
Boz torfağdın, bolmağ hağdur.
Aşlı hâkdın, önen âdem,
Kuma qarlıp, qalmağ hağdur.

4 hece				4 hece			
ey	ya	ran	lar	â	de	moğ	lı
boz	tor	fağ	dın	bol	mağ	hağ	dur
aş	lı	hâk	dın	ö	ne	nâ	dem
ku	ma	qar	lıp	qal	mağ	hağ	dur

2.3. On bir heceli ölçü

DLT'te 11 heceli şiirler 4+7 olarak geçer. (Köprülüzade, 1926: 90) Ancak, Mahtumkulu Divanında durumun 6+5 ve 4+4+3 olarak iki şekli vardır ve gözlemlediğimiz şiirlerin %60 (170/246) civarında şiiri 11 heceli vezindedir. Bu vezinle yüksek oranda şiir yaratma, bence dönemin medyası sayılan Bahşılarla ilgilidir. Türkmen türküsü olan Aydımların çoğu 11 heceli şiirlerden oluşur. Mahtumkulu fikrini ve düşüncelerini tüm Türkmen halkına iletmek için, bu vezinde daha çok şiir yaratmış ve bu amacına ulaşabilmiştir.

2.3.1. On bir heceli (6+5)

39 şiir, şiirlerin sıra sayısı ve kafiye/redifi: 184 'arşı a'lâya, 38 deldür bu dünya, 20 kalur yaranlar, 199 devrân tapılmaz, 246 fiğân eğlenmez, 108 çilimkeş, 223 çıkıp oturmuş, 51 ildin uyalmağ, 142 özi behiştiğ, 239 nârı dilberiğ, 178 özi birâğığ, 125 hâlime meniğ, 218 Devlet 'Aliniğ, 197 bir nice mişâl, 123 yâ zü'z-celâlim, 221 çıkmağıl oğlum, 181 içmeyen câmım, 194 gezemek bilen, 48 nâge yatur sen, 244 Çovdır hân üçün, 200 üç evlâddın, 30 bîvefâlardın, 166 ayıñ yağşısın, 44 duz hem bolmasa, 41 barı bolmasa, 27 'âr bile, 57 kalender bile, 116 yel bile, 192 gam bile, 118 keffâret etdi, 107 divâne geldi, 31 yâr bizim sarı, 10 bu işi, 243 Hükümlü, 190 şaylamayınmı, 90 yolu bilâni, 170 bağışla bizni, 105 coşan günler hey, 240 amân hey.

Örnek:

Du' âma duş gelen gögerür gül dek,
 Güliñg mevsimi tek devrân tapılmaz.
 ahrımıñg âteşi köydürür kül dek,
 Kül ornında aydıp bostân tapılmaz

6 hece						5 hece				
du	‘â	ma	duş	ge	len	gö	ge	rür	gül	dek
gü	liñg	mev	si	mi	tek	dev	rân	ta	pıl	maz
ah	rı	mıñg	â	te	şı	köy	dü	rür	kül	dek
kül	or	nın	da	ay	dıp	bos	tân	ta	pıl	maz

2.3. 2. On bir heceli (4 + 4 + 3)

109 şiir: 29 yıglâp geçer hâlimğa, 42 batmâğa, 91 bād-i şebānı görsem, 49 cem‘ bolup, 19 bezenüp, 2 yeldim tut, 3 yatmaz hiç, 219 Âdemzād, 132 saçdı Muammed, 40 anda bar, 227 yaylakları bar, 36 sır gider, 89 coşı yandırur, 53 daşı sındurur, 11 iğlärler, 177 rismân daarlar, 127 ağdur bu ağlar, 126 kecdür yaranlar, 96 inmez yaranlar, 144 batdı yaranlar, 13 harāb eylär, 133 ‘nber saçdılar, 104 yörgin didiler, 97 şası alender, 83 kürs ıkar, 94 geüp baradur, 172 döküp baradur, 161 düz nedür, 196 utup durıpdur, 180 ernip durıpdur, 216 gelen de bardur, 76 bid‘ atlar gelse gerekdür, 106 alınımıza gelse gerekdür, 35 başı gerekdür, 182 ‘ālî siziñgdür, 95 göze mehmāndur, 236 yaşı nādindür, 67 kimdedür, 231 pāra pāradur, 98 ıkan ot nedür, 32 söhbet yahşıdur, 109 salған ‘Alidür, 145 at yanında bellidür, 233 emr-i hān gelür, 14 beyān gelür, 187 reñg bolur, 152 uşın anğlamaz, 5 ılmaq yaraşmaz, 18 düyşine degmez, 163 sil almaz, 33 yetmeyin almaz, 179 hiç bilmez, 34 ardı bilinmez, 165 aysı bilinmez, 25 yaşımız, 140 gıbetkeş, 39 şüretliğ, 24 yüz ursanğ, 54 atamıñg, 139 sālı bendāniñg, 158 nedür bilmezem, 117 eyyāmı gördim, 169 sataşdım, 159 mihrāb aysı bilmedim, 131 ‘arab dilli sevdiğim, 17 yetüşdi sālīm, 149 yağmur yağdır şultānım, 206 bağrım dilenim, 162 bir menzile yeter sen, 55 bola bola geçer sen, 234 ıka bilmer sen, 167 göçer sen, 43 zer tek bolur sen, 242 güzel sen, 129 nāme sen, 56 hālî bolup alıp men, 92 haı çün, 52 ne bilsün, 22 ul bolğım, 103 ua bilmen neyleyin, 156 cāmiñgdın, 188 ıkardım çendin, 238 yār sendin, 213 şal tapsa, 26 meydān yoluksa, 47 dūş gelse, 186 ton bolsa, 198 ton tapılmasa, 205 yārım yā Allah, 37 kār bile, 21 köz bile, 12 boldım giryāna, 7 bu rāya, 191 nuşāna gelgey, 237 kim biçdi, 154 yer be yer geçdi, 155 çeker bu derdi, 23 bir nān getirdi, 153 cāna derd oldı, 225 bular gelmedi, 235 ibāl bolmadı, 160 yād yahşı, 70 ustāda belli, 119 levāda belli, 28 gözlemeyen bolurım, 164 gelmezmi, 128 gördiñgmi, 82 dünyā hey, 124 bağlär hey.

Örnek:

Sipāh bolup ata ıkan her yerdin,
 ‘aklı kändin kesen başı gerekdür.
 Bir müslümān açsa iki kāfirdin,

Kellesine saᅡsar dāşı gerekdür.

4 hece				4 hece				3 hece		
si	pāh	bo	lup	a	ta	çı	қан	her	yer	din
‘ak	lı	kān	din	ke	sen	ba	şı	ge	rek	dür
bir	müs	lü	mān	қаç	sa	i	ki	kā	fir	din
kel	le	si	ne	saᅡ	sar	dā	şı	ge	rek	dür

2.4. 14 heceli ölçü

19 şiir. Bu vezinde her mısra 7+7 şeklinde 14 heceden oluşur. Şiirlerin sıra sayısı ve kafiyesi:

99 düşseᅡ derd-u belāga, 171 yandurdı derdi meni, 203 rüyi siyāhdın ğayrı, 185 cihān peydā, 1 yā Rab, 222 diyār ey dost, 15 cihān ey dost, 201 sendin biᅡaber, 69 bitmek gerek, 65 bilmezmiᅡ. 66 cudā boldım, 58 kuluᅡ boldım, 175 ölen köᅡlim, 122 cihān içinde, 168 naᅡar eyle, 87 ᅡahrı ᅡana, 102 döndi devir yamana, 202 toᅡun ay, 174 pervāne boldım imdi, 173 atada bizni, Örnek:

Sen sen arāyışı cān, hem cān sendin biᅡaber

Sen cihana dolı sen cihan sendin biᅡaber.

7 hece							7 hece						
sen	se	na	rā	yı	şı	cān	hem	cān	sen	din	bi	ᅡa	ber
sen	ci	ha	na	do	lı	sen	ci	han	sen	din	bi	ᅡa	ber

2.5. Mısralarda Hece sayısı değişen şiir

Mahtumkulu’nun metnimizdeki 243 No’lu “Meᅡzār hükümlü” şiiri, hece vezindedir. Ancak, mısraların hece sayısı örtüşmemektedir. Bu şiir, elyazmalardan elde ettiğimiz metne göre, 7, 11 ve 12 heceli mısralardan oluşur. Mevlana gibi mütesavvif şairler müfte‘ilün müfte‘ilün öldürdü beni diyerek, vezin ve kafiye kelepçesinden sıkıldıklarını beyan etmiş olup, bazı şiirlerinde koşulların dışına çıkmışlardır. Mahtumkulu da bu şiirde dönemin sözlü ve yazılı edebiyattaki mevcut vezinlerinden çıkarak yeni bir ölçüyü denemiştir. Bu tür eserler yeni kalıpların icüdi için, geleceğe bir ışık tutma sayılabilir.

Firagi’nin “Hükümlü” şiirinde bentlerin iç kafiyeleri riayet olup, mısraların hece sayısı şöyledir:

Köᅡüller köşkinde ᅡiyālıᅡ ᅡānı (11)

Evlād-ı hüᅡkāra meᅡzer hükümlü (11)

- ‘aşık çekse nâlanı (7)
Yâda salur lâleni (7)
Yerde beşer pâdişâh (7)
Hudâyımınîng hâlanı (7)
Gâmzenîng karakçıdur salsa talanîgi (11)
Kirfiginîng ok kaşınîng yaydur çekimli (11)
- Güzellerinîng vaşfin etseler kanda (11)
‘âlem ağızı tamam cem‘ ola sende (11)
Tâ cân bardur bu tende (7)
Arzûmendim bar sende (7)
Adınîng Rûma düşdi ovâzanîng Hinde (11)
Leyli sañga kenîzek Züleyha bende (12)
Bağda gül-çehre sen belkîs bakımlı (11)
- ‘Işkınîng âteşini saçıp sen düze (11)
Cân fülâddın bolsa dözmez bu köze (11)
Konsa dilber bu göze (7)
Zebân gider her söze (7)
Görkinîng Güneşi doğsa (7)
Ne san bardur yuldıza (7)
Alma zenehdana bu kümiş yüze (11)
Zülfinîng siyâh sovitkârdur dökimli (11)
- Humây oturuşlı laçın turuşlı (11)
Kebüter tofuklı maral görüşli (11)
Tânıra hilâl kaş murvârîd dişli (11)
Tāvüs kuş zinetli Dāvūd tovişli (11)
Tezeriv şiveli keklik yürüşli (11)
Tuğun kuş timârlı tarlanîng bakımlı (11)
- Bağlanıban çıksanîng şidde-yi güldar (11)
Husnîng hîyâlatı ‘âlemi aldar ((11)
‘Aşık diyer Ey dildâr (7)
Görki Güne tay dildâr (7)
Tafar hacınîng şevâbın (7)
Her kim bir garîb kıldar (7)
Mahtumkulu görmedi Seninîng dey dildâr (12)

Bu cāna yararlı köñgle yakımlı (11)

3. Aruz veznindeki şiirler

Bir beyit içindeki mısraların hecelerinin uzunluk (üç fonem ve üzeri) ve kısalık (iki fonemli hece) durumları karşılıklı şekilde aynı olmasına göre meydana gelen ölçüye, “aruz vezni” denir.

Aruz vezniyle yazılmış bir şiirin dizelerinde sadece hece sayısı bakımından denklik aranmaz. Dize içinde hecelerın açıklık-kapalılık (kısalık-uzunluk) gibi ses değeri bakımından denk gelmesi şarttır. Bu ölçüde ünlü seslerin, kısalık ve uzunluğu dikkate alınarak, vezni tespit etmek için, üç türlü hece dikkate alınır:

Fonemlerden oluşan hece çeşitlerini açıklamaya aşağıdaki işaretler kullanılmıştır:

C (consonant): ünsüz fonem

V (vowel): kısa ünlü fonem

VV (long vowel): uzun ünlü fonem

Bu fonemlerin iki ve üzerinin yan yana gelmesinden şu hece çeşitleri oluşur:

Açık-Kısa hece: Bu tür heceye vezin belirlemede nokta (.) işareti kullanılır. ünsüz + kısa ünlü = CV; mesela: be, bu, ba.

Kelime başı ünlü ile başlayan hecelerde vezinde görsellik arzetmesi için, o ünlünün başında yazıda görünmeyen bir hemze var sayılıp soru işareti (?) getirilerek ünsüzle başlanmış olması gerekmektedir. Böylece hece çeşitlerinin tümü ünsüzle başlanmış olup mısralardaki fonem sayısını ve hece çeşidini karşılaştırarak aruz veznini elde etmek daha kolaylaşmaktadır. Mesela *ece* sözcüğü, ?+e = .; C+e = .” olarak iki kısa hece sayılır ve üç fonemden oluşsa da, hemze varsayımıyla aruz vezni açıdan *Mete* ile eşdeğer olmaktadır. Örnekler: üzül = ?ü + zül (bir kısa (.) , ve bir uzun hece (-).

Uzun hece: vezin belirlemede tire (-) işareti kullanılır.

1. CVC: biz, -ler, dön-,...

2. CVV: bā, nū, dī,...

Belirtildiği gibi, kısa veya uzun ünlü ile başlayan kelimelerin başında bir ünsüz hemze bulundurmamak zaruridir: et= ?et CVC, al= ?al CVC.

Eğer üç fonemli hecede bulunan ünlü uzun ise VV olup, aşağıdaki belirttiğimiz üçüncü tür heceyi oluşturur: āk= ?VVk CVVC .

Çekimli hece: Bu hece için vezin belirlemede tire ve nokta (-.) işareti kullanılır. Aruz vezninde bu tür hece, önce bir uzun hece olup, devamı da bir kısa hece sayılmaktadır ve hece altında “-” ve “.” işaretleri kullanılır ve şu şekilleri vardır:

1. CVVC/CVCC, mesela: yār, nūr, Farsça: çist “nedir”, kārđ “bıçak”, sūht “yandı”

2. CVCC: sert, ?ölç-, dinç...

Hecelerin birikmesiyle mısra içinde ortaya çıkan en küçük aruz vezni birimine "rükün" denir. Esas rükünlerin ses ve hece kaybetmesi sonucunda meydana gelen vezinler de bir rükün sayılmaktadır; ancak ona "ziḥāf" veya çokluk şekli "ziḥāfāt-i aruzî" denmektedir. Rükünlerin birleşmesiyle bir mısranın vezni oluşur ve ona da "Bahr-i aruzî" terimini kullanırlar. En meşhur bahirler şunlardan ibarettir:

Bahr-i Mütেকârib: fa'ülün (. - -) vezninde.

Bahr-i Remel: fâ'ilâtün (- . - -) vezninde.

Bahr-i Recez: Müstef'ilün (- - . -) vezninde.

Bahr-i Hezec: Mefâ'ilün (. - - -) vezninde.

Bahr-i Müzâri': Mefâ'ilün Fâ'ilâtün (. - - , - . - -) vezninde.

Bu bahirlerin her birinin zihafı vardır.

Bir mısradaki rükünlerin sayısı iki katı olup, beytin rükün sayısı şiirin bahir adına eklenir. Mesela Mevlana'nın Mesnevîsi her mısradaki "fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün" olarak üç rükün vardır. Beyitte altı rükün olduğu için, Arapça müseddes "altılı" kelimesi kullanılır ve Bahr-i Remel-i Müseddes denir.

Şair, anlattığımız hece çeşitlerini seçtiği vezinde uygulamak ve doğru şekilde vezin getirmek için, dilsel ve vezinsel olarak iki tür tercihin birini kullanabilir ve ona ihtiyârât-i şâiri denmektedir. Şimdi Mahtumkulu'nun her bendi dokuz mısralı 189 No'lu şiirinin ilk bendini inceleyeceğiz ve şiirde var olan tercihlere açıklama yaparak örnek veriyoruz:

Tapdı şöhret ḥalk içinde bu cehâletdin nişân
 Kaldı dervişler dilinde dağ-ı ḥasretdin nişân
 Kalmadı mazlûmlar destinde nuşretdin nişân
 Ser be ser toldı cihâna bu bed âfetdin nişân
 Degdi 'âlem ehline yüz miñg ḥicâletdin nişân
 Er bilürler kimde bolsa ol şerâretdin nişân
 Yâda salmaz ḥayr işi tapğan zalâletdin nişân
 Ne mürevvetdin eşer bar ne 'adâletdin nişân
 Şek degildür dostlarım geldi kıyâmetdin nişân

tap -	dı .	şöh -	ret -	hal -	ki .1	çin -	de -2	bu -3	ce .	hâ -	let -	din -	ni .	şân -4
kal -	dı .	der -	viş -	ler -	di .	lin -	de -5	dâ -	ğı .	has -	ret -	din -	ni .	şân -
kal -	ma .	dı -6	maz -	lû -	mı u7	lar -	des -	tin -	de u	nuş -	ret -	din -	ni .	şân -
ser -	be .	ser -	tol -	dı -8	ci .	hâ -	na -9	bu -10	be .	dâ -11	fet -	din -	ni .	şân -
deg -	di .	?â -	lem -	?eh -	li .	ne -12	yüz -	miñg -	hi .	câ -	Let -	din -	ni .	şân -
?er -	bi .	lür -	ler -	kim -	de .	bol -	sa - 13	?ol -	şe .	râ -	ret -	din -	ni .	şân -
yâ -	da u	sal -	maz -	hay -	ri .14	şi -15	tap -	gan -	za .	lâ -	let -	din -	ni .	şân -
ne -16	mü .	rev -	vet -	din -	?e .	şer -	bar -	ne -17	?a .	dâ -	let -	din -	ni .	şân -
şek -	de .	gil -	dür -	dost -18	la .	rım -	gel -	di -19	ki .	yâ -	met -	din -	ni .	şân -
fâ -	'i .	lâ -	tün -	fâ -	'i .	lâ -	tün -	fâ -	'i .	lâ -	tün -	fâ -	'i .	lün -

Bu şiir Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, F â'ilün rükünlerinden oluşmuştur ve Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Mahzûf adıyla geçer.

Tablodaki verdiğimiz sayılar, şairin kullandığı tercihleri göstermektedir ve sunlardan ibarettir:

Hemze silinmesi:

Kelime sonu kapalı hece +, kelime başı hemzeli hece yan yana geldiğinde şair seçtiği vezne göre, iki türlü okunuşun birini tercih eder: "ben aldım" be/nal/dım veya ben/?al/dım şeklinde okunabilir. İlk "u - - = fa'ülün" ve ikinci ise "- - - = mef'ülün" vezninde olur. Mahtumkulu yukarıda verdiğimiz örnekte, şu sayıları hemze silinmesi ile okumayı tercih etmiştir: 1. Halk ?içinde > Hâl/ki/çin/de. 11. Bed ?âfet > be/dâ/fet. 14. Hayr ?işi > hay/ri/şi. Hemze silinmeden okuma örneği: 5. Mısrada, ?âlem ?ehli > ?â/lem/?eh/li.

Kelime sonu açık-kısa hecenin uzun sayılması:

Açık-kısa hece (.) değerindedir, ancak kelime sonunda (-) sayılabilir. No. 2'de ?içinde kelimesinin son hecesi *de* kısa hece iken, uzun hece (-) sayılmaktadır. Tabloda belirlediğimiz 3, 8, 10, 17, 19, 6, 5, 9, 13, 12, 15, 16 sayılarında *bu*, *ne*, *di* heceleri kelime sonunda ya da kendiliğinden bir kelime olup, uzun hece (-) hesaplanmıştır.

Çekimli hece:

Belirtildiği gibi CVVC veya CVCC'dan oluşan hece, bir uzun hece ve bir açık-kısa

hece değerindedir. Tabloda belirlediğimiz No. 7'de Mahtumkulu, *mazlûm* kelimesinin son hecesini bu kurala uygun kullanmıştır: lûm = - + .

/n/ fonemi ile biten uzun ünlülü hece: n ile biten uzun ünlülü hece CVVC değerinde olsa da dizinin istendiği yerde geldiğinde CVC değerinde sayılıp (-) işaretine mutabık sayılır. Bu şiirde 4. No'lu *nişân* kelimesi iki hecelidir. *ni* = u ve *şân* = - u olması gerekirken – uzun hece sayılmıştır. Mısranın son hecesi de (- , . , - .)'dan her hangisi olursa sadece (-) sayılır ve bu da (-) sayılmasının ikinci delilidir.

Farsça ve Arapça kelimelerin telaffuz tercihi:

No. 18'de belirttiğimiz *dost* kelimesinin son fonemi Türkmen Türkçesinde okunmamakta olup, *dos* şeklinde duyulur. Bu yüzden çekimli hece – . olmasına rağmen uzun hece (-) sayılmıştır.

Aruz, Arap edebiyatına ait bir ölçüdür. İlk olarak Fars edebiyatına ve ondan Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra Türk edebiyatına geçmiştir. Arap edebiyatında ölçü birimi beyittir. Bu yüzden bir kelime bölünerek yarısı diğer mısraya geçebilir. Ancak Fars ve Türk edebiyatında ölçü birimi mısradır ve bir şiirdeki tek mısranın ölçüsü tüm mısraları ile aynıdır. Türk edebiyatında aruz ölçüsüyle yazılmış olarak elimizde bulunan ilk eser, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Bu eser Firdevsî'nin *Şahmâme* mesnevisi ile aynı vezin ve kalıpta olup, Bahr-i Mütekârib-i Müsemmen-i Mahzûf, yani "fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün, fa'ül" vezindedir.

Türk edebiyatında en çok kullanılan vezin Bahr-i Remel "fâ'ilâtün" veznidir. Şimdi Mahtumkulu'nun aruz ölçüsü ile yaratılan şiirlerinin veznini inceleyerek, üslûp bilimsel değerine değineceğiz:

3.1. Fâ' ilâtün, Fâ' ilâtün, Fâ' ilâtün, Fâ' ilün

Bahr-i remel-i müsemmen-i mahzûf (maksûr):

Bu vezinde 17 şiir bulunmaktadır ve şunlardan ibarettir:

211 Söyüldür, 46 Hâm olur; 59 canlar andadır; 93 Hâliñ seniñ, 100 Görgeç Resül, 101, sen sen ey peri, 64, Rabbim Celil, 63, 'aşık bolmuşam, 60, Neylerem, 189, Cehâletdin nişân, 62, Şalığ bilen, 61, Ölmezdin burun, 226: gördim şondadır, 229: Doğrusı, 208: mübtelâsidür köñgöl, 204: Güzdin seni, 228: Yâ Resül.

Ey yaranlar bir yüzi gül aya 'aşık bolmuşam
Barçalar maşşüdi gül ra'nâya 'aşık bolmuşam
Bülbülem bağ içre bir govğâya 'aşık bolmuşam
Özi gâyb zülfleri yeldâya 'aşık bolmuşam

ey	ya	ran	lar	bir	yü	zi	gül	ā	ya	‘ā	şık	bol	mı	şam
bar	ça	lar	mağ	sū	dı	gül	ra‘	nā	ya	‘ā	şık	bol	mı	şam
bül	bü	lem	bā	ğıç	re	bir	gov	ğā	ya	‘ā	şık	bol	mı	şam
?ö	zi	ğā	yib	zūlf	le	rī	yel	dā	ya	‘ā	şık	bol	mı	şam
fā	‘i	lā	tün	fā	‘i	lā	tün	fā	‘i	lā	tün	fā	‘i	lün
-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-

3.2. Müstef‘ ilün, Müstef‘ ilün, Müstef‘ ilün, Müstef‘ ilün

Bahr-i recez-i müsemmen-i sâlim

Bu vezinde 9 No’lu ve “kân çıkar” kafiye-redifli tek bir şiir vardır:

Ger tutsa hâlimdin haber

ķurı ağaçdın kân çıkar

İnsân şerârımdın eşer

Tapsa tenindin cân çıkar

ger	tut	sa	hā	lim	din	ha	ber	ķū	rı	a	ğaç	dın	ķān	çı	ķar
? in	sān	şe	rā	rim	din	? e	şer	tap	sa	te	nin	din	cān	çı	ķar
müs	tef	‘i	lün	müs	tef	‘i	lün	müs	fef	‘i	lün	müs	tef	‘i	lün
-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-

3.3. Mefā‘ ilün, Mefā‘ ilün, Mefā‘ ilün, Mefā‘ ilün

Bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim

Bu vezinde de 209 No’lu tek bir şiir vardır:

Yüzüm yār yüzüne tüşse dilim Elhâmdulillahdur

Eger ķahrına uğraşsam okırım ĶulhuvAllâhdur

Yü	züm	yar	yü	zū	ne	tüş	se	di	lim	? el	ham	du	lil	lah	dür
?e	ger	ķah	rī	na	uğ	raş	sam	?o	ķī	rim	ķul	hu	val	lah	dur
me	fā	‘i	lün	me	fā	‘i	lün	me	fā	?i	lün	me	fā	‘i	lün
.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-

4. Sonuç

Ele aldığımız metindeki şiirlerin veznine göre sayıları şunlardır:

Aruz vezinli şiirler: 19 şiir (17 Fâsilâtün+ 1 Müstefîlün+ 1 Mefâ'ilün)

Hece vezinli şiirler: 227 şiir.

7, 8, 11, 12 hece arası değişen mısralı şiir: 1

7 heceli: a. 3+4 > 3 şiir, b. 4+3 > 20 şiir.

8 heceli: 4+4 > 36 şiir.

11 heceli: 6+5 > 39 şiir, 4+4+3 > 109 şiir.

14 heceli: 7+7 > 18 şiir.

Mahtumkulu Firakî'nin şiirlerinin %92,3'ü heceli vezin olup, Kâşgarlı Mahmud'un DLT'ünde kayda alınan 10 çeşit hece sayılı şiirlerinden 7,8,11 ve 14 heceli olarak dört şeklini kullanmıştır. Firakî kendi zamanındaki sözlü edebiyatın şiir vezinlerinden yararlanarak, mısranın içindeki hece doruğunu 11 heceli şiirlerde DLT'te bulunan 4+7 şeklini 6+5 ya 4+4+3 biçimlerinde değiştirmiştir. 11 heceli şiirler Firakî'nin eserlerinin %60'ını içermektedir.

Mahtumkulu'nun şiir mesajını iletmedeki önemli yanı, zamanın medyası sayılan Türkmen türküsünü sazla söyleyen bahşların kullandığı 11 heceli vezne ağırlık vermesidir. Onun şiirlerinin vezni yaygın olan türküler ya da aydımların oranıyla bağlantılıdır. Bahşların en çok kullandığı vezin 11 heceli şiirler olduğu için, Firakî bu vezinde daha çok şiir yaratmıştır. Sonra sırasıyla 8, 7 ve 14 heceli şiirler gelmektedir.

Aruz vezninin en çok kullanılanı, Bahr-i Remel adıyla gelen Fâsilâtün veznidir. 19 şiir bu vezinde olup, Fars ve Çağatay edebiyatlarında çok kullanıldığı için şairin zevki ve fikri bu vezne daha çok uygulanmıştır. Mefâ'ilün ve Müstefîlün vezninde ikişer şiir mevcuttur.

Bir toplumun sanatında yeni üslubun meydana gelmesinin temel sebebi, siyasî ve sosyolojik şartların değişmesidir. Bu husus, bir dönemin edebiyatını dil, içerik ve edebiyat olarak üç yönden etkiler. Bunu belgelendirmek için çeşitli konularda olan eserlerdeki istatistik verileri tespit ederek, onları esas almak gerekir. Firakî'nin şiirlerinin vezninden verdiğimiz istatistikler, onun bu cihetteki kişisel üslubunu ortaya koyar. Zira Vefayî, Azadî, Andelip gibi onunla çağdaş veya önce geçen Türkmen şairler, sözlü edebiyatın vezninde çok sayıda yazılı eserler yaratmamışlardır ve üslûp bilimsel değeri yoktur. Şairin babası Devlet Muhammed Azadî bile eserlerini aruz vezninde yaratmıştır.

Türklerin sözlü edebiyatı Türkmenlerde kendine özgü dilsel ve edebî devrim niteliğinde olan bir gelişmeye tanık olmuştur. Mahtumkulu Firakî İslâmiyet'ten asırlar önce gelen hece sayısına dayalı şiirleri sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçirerek, Türkmen klasik edebiyatının kurucusu olmuş ve onun şiirleri Türkmen halkının arasında kalıcılık, kapsayıcılık ve makbul olma özelliklerini günümüze kadar taşıya gelmiştir.

Anlam biliminin metin dil bilimi bölümünde, mesaj veren ve alanın arasındaki bağın ne kadar sağlam olduğu değerlendirilmektedir (Aksan 1994: 121). Şairin seçtiği vezin, üst derecede mesajı alanın fikrine ve ruhuna etkili olmaya başarılı olmuştur. Bu da kalıcı eserlerin bir özelliği olup, Mahtumkulu'nun şiirleri Türkmenlerin tüm boylarının beğenisini kazanmış ve onun şiirleri asırlar devamında istinsah edilmiş ve ezberlenmiştir. Bunun bir sebebi halkın zevkine ve manevî dünyasına uygun olan hece vezninde şiir yaratmasıdır.

Anlam biliminin vezinle ilgili diğer yönü, hangi vezin hangi mesajı vermeye uygun olup, şair didaktik, lirik ve destansı konuları iletmek için hangi vezni seçtiği ve ne kadar başarılı olduğudur.

Firakî'nin şiirlerinin %60 civarı, 11 heceli sözlü edebiyatın vezninde olup, didaktik ve lirik şiirlerden oluşmaktadır.

Ele aldığımız 246 şiirde destanî şiirlerin sayısı iki olup, 7 ve 8 heceli vezinde yazılmıştır. Türkmen sözlü edebiyatında *Hûdiler* "Ninniler" ve *Laleler* bu vezinde olduğu için Mahtumkulu, uzun şiirin yorucu olmadan tüm halkın dinleyerek kavrayabileceği vezin olarak kısa vezinleri seçmiştir. Bunun yanında bu vezinlerde didaktik ve lirik içerikli şiirler de bulunmaktadır.

Firakî'nin aruz veznindeki şiirleri çoğunlukla Çağatay edebiyatının içeriğinden pek farklı değildir. Bu yüzden dilsel, edebî sanatlar, kalıp ve fikir cihetiyle, heceli vezinlerden daha çok Çağatayca ile bağlantılıdır. Ancak bu tür şiirlerin istatistik değeri olmadığı için, onun kişisel üslubunu etkileme söz konusu olamaz ve sadece şairin bu yönde de yeterince bilgiye ve başarıya sahip olduğunu gösterir.

Sözlü edebiyatın söz varlığının yazılı edebiyatla fark göstermesi doğaldır. Sözlü edebiyat konuşma dilinin esasında ekonomik, sosyolojik, dinî özellikler ve insan hayatının her türlü şartlarına göre, kendine özgü söz hazinesini oluşturur ve yazılı edebiyattaki şiirlere göre sınırlıdır. Yazılı edebiyat başka diller ve kültürlerle daha geniş kapsamda ilişkili olduğu için okul, öğretim ve yazarların eser yaratması nedeniyle hem dilin kendi kökünden olan söz varlığını zenginleştirir, hem de yabancı dillerden alıntı kelimeleri arttırır. Mahtumkulu, bu söz varlığı açısından sınırlı olan sözlü edebiyatı yazıya geçirerek, sözlü edebiyat kalıbını yazılı edebiyata dönüştürmüştür.

Sözlü edebiyatta bir mısranın içinde çoğunlukla kelimenin son hecesi doruklu olur. Mesela 11 heceli şiir 4+4+3 vezinli olduğunda, kelimenin sonu dördüncü heceye denk gelir ve durak noktası olur. Ancak bu özellik Mahtumkulu'nun eserlerinde devamlı korunmamıştır. Şair mısranın hece sayısını muhafaza ederek, vereceği mesajı daha rahat getirebilmek için kendini mısra içindeki kelime doruğundan kurtarmıştır. Bu, şairin yazılı edebiyattan benimsediği söz varlığıyla ilgili olabilir. Bu husus vezin açısından sıkıntı yaratmamış, yani mesaj veren ve alan arasındaki ilişki sağlam şekilde

kurulmuştur.

Kaynaklar

- Divân-i Mahtumkulu Firâgi*, Mangışlak elyazması.
Divân-i Mahtumkulu Firâgi, Karabebek elyazması.
AZEMOUN, Youssef <http://magtymguly.blogfa.com/post-22.aspx> tarih-i erzişmend-i destneviştehaye Makhtumghuli.
AŞIRPUR, Nurmuhammed (1388/2009) *Divan-e Mahtumkulu, Firaki, Metn-e Entegâdi*, cild 1-2 İntişârât-e Mahtumkulu Firâgi, Gorgân.
ATABAY, Şehruz: Vezn-i hicâyi der şiir-i Türkmeni: <http://www.turkmeninfo.blogfa.com/post-53.aspx>. (10.11.2016).
ARYANPUR, Emirhüseyn (1976) *Camia-şinâsi-yi Hüner, Dğnişkede-yi Hünerhâyi Zibâ*, Tahran.
AKSAN, Doğan: Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe, A.Ü. *TÖMER Dil Dergisi*, 1994, 118-124.
KÖPRÜLÜZADE, M.F. (1926) *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

Yaghoob Rahimi Dashliboroon

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi.
e-posta: yildirimyakub@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 5 Ağustos 2016
Yayına kabul edildiği tarih: 8 Mayıs 2017
E-yayın tarihi: 12 Temmuz 2017
Çıktı sayfa sayısı: 20
Kaynak sayısı: 8